

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๘. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา ,
๒๕๑๐.

วิสุทธ์ มุขยกุล. วิสุทธ์นิพนธ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอเคียนส์โตร์, ๒๕๒๐.

ภาษาอังกฤษ

Apte, Vaman Shivram. Practical Sanskrit English Dictionary. 3rd ed,
Delhi : Motilal Banarsidass, 1970.

Benerji , Sures Chandra. Companion to Sanskrit Literature. Delhi :
Motilal Banarsidass , 1970.

Bharatamuni. Natyasāstra. Vol. I. Edited by Manomohan Ghosh.
Calcutta : Manisha Granthalaya , 1967.

Bühler , G. The Laws of Manu. In The Sacred Books of the East
Vol. XXV . Edited by F. Max Müller. Delhi : Motilal
Banarsidass, 1975.

Dandekar , R.N. Sources of Indian Tradition ; Compiled by Wm.
Theodore de Bary & Co. Delhi : Motilal Banarsidass, 1972.

Dutt, Romesh Chunder. A History of Civilization in Ancient India.
Vol. II. London : Trübner & Co. 1893.

Dowson, John. Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion,
Geography , History, and Literature. New Delhi : Munshiram
Manoharlal Publishers Pvt. Ltd. 1973.

Dhananjaya. Dasarūpa : A Treatise on Hindu Dramaturgy. Edited with English translation by George C.O. Haas. Delhi : Motilal Banarsidass , 1962.

Ghosh, Manomohan. (tr.) Natyasāstra : A Treatise on Ancient Indian Dramaturgy and Histrionics ascribed to Bharatamuni. Vol.I.. revised 2nd ed. Calcutta : Manisha Granthalaya, 1967.

Natyasāstra : A Treatise onVol. II. Calcutta: The Asiatic Society , 1961.

Kalidasa. Abhijñānāsākuntalam. Edited with English translation by C.R. Devadhar and N.G. Suru. Delhi : Motilal Banarsidass, 1972.

Mālavikāgnimitram. Edited with English translation by C.R. Devadhar and N.G. Suru. 3rd ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1977.

Vikramorvaśīyam. Edited with English translation by C.R. Devadhar. 3rd ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1977.

Raghuvamśa. Edited with Critical Note by Gopal Raghunath Nardargikar . 4th ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.

Kāle, M.R. The Abhijñānāsākuntalam of Kālidāsa. Delhi : Motilal Banarsidass, 1967.

Kane , The Vikramorvaśīyam of Kālidāsa. Delhi : Motilal Banarsidass, 1967.

Kane, P.V. Sāhityadarpaṇa. 6th ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1974.

- Kane , P.V. History of Sanskrit Poetics. Delhi : Motilal Banarsidass , 1971.
- Karmarkar , R.D. Mālavikāgnimitra of Kālidāsa : Edited with a complete Translation into English, Introduction, Notes and Appendics. 4th ed. Delhi : Meharchand Munshiram, 1950.
- Keith , A. Berriedale . Sanskrit Drama in its Origins, Development, Theory and Practice. London : Oxford University Press, 1970,
History of Sanskrit Literature. 2nd ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.
- Macdonell, Arthur Anthony . Practical Sanskrit Dictionary. London : Oxford University Press , 1974.
- Mahabharata . Vol. I. Gorakhpura : Gita Press , 1956.
- Mani , Vettam. Puranic Encyclopaedia. Delhi : Motilal Banarsidass, 1975.
- Mirashi , Vasudev Vishnu and Navlekar, Narayan Raghunath .
Kālidāsa, Date, Life and Works . Bombay : Popular Prakashan , 1969.
- Mirashi, Vasudev Vishnu . Studies in Indology. Vol. IV. Varanasi : Tara Publications , 1966.
- Mitra , Pramadadasa and Ballantyne , J.R. Mirror of Composition : A Treatise on poetical Criticism , being an English Translation of Sāhityadarpana of Viśvanātha Kavirāja . Calcutta : Baptist Mission Press , 1875.

Monier- Williams , Sir Monier. Sanskrit English Dictionary.

London : Oxford at the Clarendon Press ; 1964.

Rāmcandra and Guṇacandra . Nāṭyadarpana . Edited by Gajanam

Kushaba Srigoṇdekara and Lala - Candra Bhagavadas Gāndhī

Vol. I. Baroda : Oriental Institute , 1929.

Sāradātanaya . Bhāvaprakāśa . Edited by Yadugiri Yatirāja Swami

of Melkot and K.S. Ramaswami Sasti Siromani . Baroda :

Oriental Institute , 1930.

Schuyler , Monkomey . A Bibliography of the Sanskrit Drama .

Vol. II. New York : The Columbia University Press, 1906.

Shastri , Surendra Nath . The Laws and Practice of Sanskrit Drama .

Varanasi : Chowkhamba , 1961.

Smith , Vincent A. The Oxford History of India . 3th ed.

Oxford : Clarendon Press , 1967.

The Harivaṃsha . Translation by Manmatha Nath Dutt . Calcutta :

Elysium Press , 1967.

The Hymn of Rgveda . 5th ed. Translated by Ralph T.H. Griffith .

Varanasi : The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1971.

The Bhāgavata Purāna . Translated by Ganesh Vasudeo Tagare .

Delhi : Motilal Banarsidass , 1974.

The Mahabharata of Krishna - Dwipayana Vyasa . Vol. I. Translated

by Pratap Chandra Roy . Calcutta : Bharata Press , 1884.

The Vishṇu Purāna . Vol. I. Translated by H.H. Wilson. London :

Trübner & Co. 1866.

Upadhyaya , Bhagawat Saran . India in Kālidāsa . Allahabad :
Kitabistan , 1947.

Vātsyāyana's Kāmasūtra . Translation by Acharya Vipin Chandra
Bandhu . Delhi : A University Publications , 1973.

Viśvanāthakavirāja . Sāhityadarpana . Edited by Jivānanda.
Calcutta : Vacaspatya , 1934.

Winternitz , M. A History of Indian Literature. Vol. III, part I.
Delhi : Motilal Banarsidass , 1963.

Whitney , William D. Sanskrit Grammar . 5th ed. Delhi : Motilāl
Banarsidass , 1973.

Wollner , Alfred C. Introduction to Prakrit . Delhi : Motilal
Banarsidass , 1975.

Thesis:

Pranee Lapanich . "The Treatment of Lovers in Separation in
Sanskrit Literature ." Unpublished master's degree thesis,
University of Pennsylvania, 1968.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก.

กาลิหาสและผดงจณ

สมัยของกาลิหาส

กาลิหาสเป็นกวีชั้นนำของอินเดียก็จริง แต่เป็นการยากที่จะทราบว่า ท่านมีชีวิตอยู่ในสมัยไหน เพราะกาลิหาสมิได้เขียนประวัติชีวิตของท่านไว้ เราทราบว่า กาลิหาสเป็นราชาแห่งกวีทั้งหลาย และผลงานของท่าน ก็มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสันสกฤตมาครฐานอย่างมากมาย^๑ เชื่อกันว่า กาลิหาสเป็นหนึ่งใน "นวัตคนกวี" ที่ประทับราชสำนักของพระเจ้าวิกรมชาติยศแห่งกรุงอุชเชนี^๒ นวัตคนกวีหรือแก้วแก้วดวงนี้ ได้แก่ รัตนวันทรี เวศาลภักฏ กษ๓๓กะ อมรสิงห์ กังกุ กาลิหาส ขกฏกรรประ วราหมิทิตระ และ วรวิจิ^๓

^๑ Vasudev Vishnu Mirashi, Studies in Indology, Vol. IV (Varanasi : Tara Publications, 1966), p.1.

^๒ Romesh Chunder Dutt, A History of Civilization in Ancient India (London : Trübner & Co. , 1893), p.126.

John Dowson, Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History, and Literature, 5th ed. (London : Trübner & Co. , 1913); p.142.

Gopal Raghunath Nardargiker, Raghuvamsā of Kālidāsa, 4th ed. (Delhi : Motilal Banarsidass , 1971) , p.46.

Romesh Chunder Dutt, A History of Civilization in Ancient India , pp.128-129.

สถานที่เกิดของกาลิทาส

มีผู้สันนิษฐานเกี่ยวกับสถานที่ที่กาลิทาสเกิดไว้หลายแห่งด้วยกัน เช่น วินเซนต์ เอ. สมิธ (Vincent A. Smith) กล่าวไว้ว่า ท่านน่าจะเกิดที่หมู่บ้านมันทโสร์ (Mandasor) ในแคว้นมัลวะ (Malwa) หรือหมู่บ้านใกล้แคว้นดังกล่าวนี้^๑ แต่กล่าวว่า ท่านอาจจะอยู่ที่ ทศปุระ แคว้นมัลวะ เมืองอุชเชนี วิทรรภ^๒ แต่อย่างไรก็ตาม เชื่อกันว่า กาลิทาสน่าจะใช้ชีวิตอยู่ในกรุงอุชเชนีเป็นเวลานาน หรืออาจจะเกิดที่นั่นเลยก็เป็นได้ เพราะท่านได้พรรณานามิประเทศ และความมั่งคั่งของเมืองนี้ไว้มากในกาพย์เรื่อง เมฆุตตและฤคสัญญาน^๓ อย่างไรก็ตาม ไม่มีใครทราบเรื่องราวเกี่ยวกับเวลา ตลอดจนความเป็นไปในชีวิต และสถานที่อยู่อาศัยของท่าน ไม่มีใครทราบว่าท่านเกิดที่ไหน เมื่อไร ใครเป็นพ่อแม่ หรือแม่แท้วันตายของท่าน ก็ไม่มีใครยืนยันได้ ถึงอย่างไรก็ยังมีนักศึกษาวงการควิทยาหลายท่านพยายามที่จะค้นคว้า และตั้งข้อสันนิษฐานขึ้นอย่างมากมาย โดยอาศัยหลักฐานจากงานเขียนของกาลิทาสเองบ้าง และจากเอกสารหรือโบราณวัตถุอื่น ๆ ประกอบบ้าง ข้อสันนิษฐานเหล่านี้ V.V. Mirashi^๔ ได้เก็บรวบรวมและจัดหมวดหมู่ไว้ถึง ๖ ข้อด้วยกัน ข้อใดที่เขาไม่เห็นด้วย เขาก็หาเหตุผลมาโต้แย้งหักล้างความคิดเหล่านั้นไว้ในตอนท้ายข้อเสมอไป

^๑ Vincent A. Smith, The Oxford History of India, 3th ed. (Oxford : Clarendon Press, 1967), p.173.

^๒ Sures Chandra Banerji , Companion to Sanskrit Literature (Delhi : Motilal Banarsidass, 1971), p.48.

^๓ Vincent A. Smith, The Oxford History of India, p.174.

^๔ Vasudeo Vishnu Mirashi, Studies in Indology, pp.1-28.

ในที่นี้ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึง ข้อสันนิษฐานต่าง ๆ ที่ V.V. Mirashi ได้รวบรวมไว้ให้ละเอียดนัก แต่จะนำข้อสันนิษฐานที่น่าเชื่อถือที่สุดมาเสนอไว้ขอสมควรสำหรับรายละเอียดนั้น ผู้สนใจจะศึกษาได้จากหนังสือของ V.V. Mirashi ชื่อ *Studies in Indology Vol. IV* ^๑ หรือหนังสือชื่อ *Kalidasa, Date, Life and Works* ของ V.V. Mirashi และ N.R. Navlekar ^๒ และหนังสือของ B.S. Upadhyaya ชื่อ *India in Kalidasa* เป็นต้น^๓

ความเห็นทั้ง ๒ ข้อที่ V.V. Mirashi ได้พยายามหาเหตุผลเข้ามาประกอบและโต้แย้งไว้นั้น ผู้วิจัยได้รวบรวมมาแสดงไว้ในที่นี้ดังต่อไปนี้

ความเห็นแรก กล่าวว่า กาลิหาสน่าจะมีชีวิตอยู่ในราวศตวรรษที่ ๒ ก่อนคริสตกักราช โดยอ้างการตกงะ ของบทละครเรื่องมาลวิกานนิกิต ซึ่งกาลิหาสกล่าวถึง ท้าวอัคนิมิตร แห่งราชวงศ์ศุงคะ เหตุนี้จึงเป็นข้ออ้างได้ว่า กาลิหาสน่าจะมีชีวิตอยู่ในสมัยของพระองค์ คือในราว ๑๕๐ ปี ก่อนคริสตกักราช^๔

ความเห็นที่ ๒ อ้างว่า กาลิหาสน่าจะมีเรื่องอยู่ในศตวรรษที่ ๑ ก่อนคริสตกักราช โดยให้เหตุผลไว้หลายประการด้วยกัน ประการแรก อ้างว่า กาลิหาสมีชีวิตอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าวิกรมชาติตย์ ผู้ก่อตั้งศักราชที่เรียกว่า "วิกรมสัมวัต" ขึ้นในราว ๕๕ ปี ก่อนคริสตกาล และได้อ้างถึงราชวงศ์ บทที่ ๒ โศลกที่ ๕๕-๖๐ ที่กล่าวถึงกษัตริย์ปาณฑวะผู้ยิ่งใหญ่ ทางตอนใต้แห่งเมืองหลวงชื่อว่า อูรคปุระ กษัตริย์

^๑ Vasudeo Vishnu Mirashi, Studies in Indology, Vol. IV, pp.1-28.

^๒ V.V. Mirashi and N.R. Navlekar, Kalidasa, Date, Life and Works (Bombay : Popular Prakashan, 1969), pp.1-36.

^๓ B.S. Upadhyaya, India in Kālidāsa (Allahabad : Kitabistan, 1947), pp. 132-140.

^๔ V.V. Mirashi, Studies in Indology, Vol. IV, pp.2-3.

ปาดเทพมีชีวิตอยู่ในศตวรรษที่ ๑ ก่อนคริสตกักราช เพราะฉะนั้น กาลิทาส น่าจะอยู่ในสมัยนี้เช่นกัน นอกจากนี้ยังได้อ้างถึงอัสวโฆษกวีแห่งราชสำนักของพระเจ้ากนิษกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในคริสตศตวรรษที่ ๑ ว่าเขียนแนวการเขียนไปจากกาลิทาส แสดงว่า กาลิทาสต้องมีชีวิตอยู่ก่อนอัสวโฆษ และอยู่ในราวศตวรรษที่ ๑ ก่อนคริสตกักราช^๑

ความเห็นที่ ๓ อ้างว่า กาลิทาสอยู่ในคริสตศตวรรษที่ ๓ กล่าวคือ D.V. Katkar นักดาราศาสตร์ชาวฟิรูระ พยายามที่จะคำนวณจากระยะเวลาห่างกันระหว่างกาลิทาสและวราหมิหิระ (ค.ศ. ๕๓๐) ว่า กาลิทาสมีชีวิตอยู่ก่อนวราหมิหิระ ๒๔๑ ปี (๕๒๐-๓๘๐) ดังนั้น กาลิทาสก็ควรมีชีวิตอยู่ในราว ค.ศ. ๒๘๐ คือ ศตวรรษที่ ๓ นั้นเอง^๒

ความเห็นที่ ๔ อ้างว่า กาลิทาสน่าจะมีชีวิตอยู่ในคริสตศตวรรษที่ ๕ โดยได้หลักฐานจาก รฆวงศ์ บทที่ ๔ โศลกที่ ๒๒-๒๘ ที่กาลิทาสกล่าวถึง ท้ายรฆู รมชนะพวกหุณะ บนฝั่งแม่น้ำวังกษุคานเหนือ พวกหุณะที่กาลิทาสกล่าวถึงในขณะนั้น น่าจะเป็นพวกที่ได้มาตั้งอาณาจักรอยู่บนแม่น้ำออกซุส (Oxus) หรือวังกษุ ในราว ค.ศ. ๔๕๐ เพราะฉะนั้น กาลิทาสน่าจะมีชีวิตอยู่ในราวกลางศตวรรษที่ ๕ นี้^๓

ความเห็นที่ ๕ ให้กาลิทาสมีชีวิตอยู่ในราวคริสตศตวรรษที่ ๒ มีข้ออ้างอยู่หลายประการด้วยกัน เช่น อ้างถึง ยโศธรรมัน-วิกрмаทิตยั ประวรเสน แห่งกัษมิระ และมาตคคุปต์ ผู้มีชีวิตอยู่ในศตวรรษที่ ๒ ว่าเป็นคนที่ร่วมสมัยกับกาลิทาส โดยยกจดหมายเหตุของยวนฉาง พระจีนที่ได้เดินทางไปยังอินเดีย ในราว ค.ศ. ๒๓๕-๒๔๕ ในจดหมายเหตุนี้ได้เล่าเหตุการณ์ในรัชสมัยของพระเจ้าสีลาทิตยั คือ ก่อนยวนฉางไปอินเดีย ๒๐ ปี อีกประการหนึ่ง อ้างถึง คำประพันธ์โศลกที่ ๑๔ ในตำนาน เรื่องเมฆหุต ของกาลิทาส ตอนที่กล่าวถึงยักษ์ขอให้เมฆ เดินทางไปทางทิศเหนือ เพื่อหลีกเลี่ยงการปะทะกับโสมงข้าง

^๑ V.V. Mirashi , Studies in Indology, Vol.IV, pp.4-12.

^๒ V.V. Mirashi , Studies in Indology, Vol.IV, pp.12-13.

^๓ V.V. Mirashi , Studies in Indology, Vol. IV, pp.13-14.

ทิงนาคะ (Dinnaga) ข้ออ้างนี้ อรรถกถาจารย์ของเมฆุตชื่อ ทักษิณาวรรตนาถ (ศตวรรษที่ ๑๒) และมัคคินาถ (ศตวรรษที่ ๑๔) กล่าวว่า ทิงนาคะนั้น มิได้หมายถึง โขลงข้างจริง ๆ แต่หมายถึงทิงนาคนักปรัชญาพุทธศาสตร์ ผู้มีชีวิตรอยู่ในศตวรรษที่ ๒ อรรถกถาจารย์กล่าวว่า กาลิทาสไม่ค่อยชอบทิงนาคมากนัก เพราะเขาเคยกล่าวถึงข้อผิดพลาดในผลงานของกาลิทาสเอาไว้ ดังนั้นกาลิทาสน่าจะเป็นกวีร่วมสมัยกับทิงนาคันด้วย

อีกสมมุติฐานหนึ่ง ที่กล่าวถึงกาลิทาสว่า มีชีวิตรอยู่ในศตวรรษที่ ๒ คือ P.C. Senagupta ได้พยายามที่จะใช้ วิธีทางดาราศาสตร์ คำนวณสมัยของกาลิทาส จากโคลกบางโคลกในผลงานของเขา โดยยกเอาโคลกที่ ๒ ในเมฆุต และโคลกที่ ๒๒ ในองก์ที่ ๗ ของบทละครเรื่องศกุนตลา ไปคำนวณออกมาได้ว่า กาลิทาสน่าจะมีชีวิตรอยู่ในราว ค.ศ. ๕๔๑-๕๔๖ คือ กึ่งศตวรรษที่ ๒ นั้นเอง^๑

ความเห็นที่ ๒ อ้างว่า กาลิทาสน่าจะมีชีวิตรอยู่ในราว ค.ศ. ๔๐๐ ได้เสนอข้ออ้างไว้หลายประการด้วยกัน เช่น ประการแรก เขาจะกำหนดตายตัวลงไปเลยว่า กาลิทาสมีชีวิตรอยู่ในช่วง ค.ศ. ๓๕๐-๔๕๐^๒ เพราะมีการเชื่อถือกันมาอย่างจริงจังว่า กาลิทาสยังมีชีวิตรอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าวิกรมมหาราชแห่งกรุงคุชเชนีย ผู้ทำลายล้างพวกสกะ ในสมัยนี้ (๓๔๐-๔๑๗) ก็มีกษัตริย์คุปตะ ที่ทราบพระนามว่า พระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๒ โอรสของพระเจ้าสมุทรรคุปต์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ที่รู้จักกันในพระนามพระเจ้าวิกรมมหาราช และพระนามวิกรมมหาราชนั้น ถู้อามาจาก เหริยอุทองของนักขมังธู ซึ่งมีตำนานของ เทวะ-ศรี-มหาราชศรี จันทรคุปต์ อยู่คานหน้า และมีพระนาม ศรี-วิกรม อยู่คานหลัง และเหริยอุทองแบบฉัตรอื่น ๆ จะมีพระนามว่า "วิกรมมหาราช" อยู่คานหลัง พระเจ้าวิกรมมหาราชทรงเป็นองค์อุปถัมภ์นักศึกษากลภาษาสันสกฤตอย่างกว้างขวาง และ

^๑ V.V. Mirashi, Studies in Indology, pp.14-20.

^๒ V.V. Mirashi, Studies in Indology, p.13.

^๓ Romesh Chunder Dutt, A History of Civilization in

แต่งตั้งผู้คงแก่เรียนไว้ในตำแหน่งสูง ๆ อีกด้วย มีร้อยกรองสันสกฤตมากมาย ที่สุดคือพระนามของพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๒ ในนามของพระเจ้าวิกรมาทิพย์^๑

ความเห็นอีกประการหนึ่ง ที่สนับสนุนความเห็นนี้ ก็คือ การที่ถือกันว่า กาลิदाสได้เขียนแบบวิธีการเขียนพรรณนาความรัก จากคัมภีร์กามสูตรของ วาตสยานะ เช่นในบทละครเรื่องศกุนตลา โศลกที่ ๑๙ อังกที่ ๗ ตรงกับคัมภีร์กามสูตร IV , ๑ . ๓๗-๔๐ ทำให้สรุปได้อีกประการหนึ่งว่า กาลิदाสมีชีวิตอยู่หลังสมัยวาตสยานะ คือ หลัง ค.ศ. ๓๕๐^๒

ความเชื่อที่สืบเนื่องกันมา เกี่ยวกับการเป็นบุตรของกาลิदाส มีบันทึกไว้ในผลงานด้านภาษาสันสกฤตเก่า ๆ มากมาย และแสดงไว้อย่างชัดเจนว่า เขาอยู่ในพระอุปถัมภ์ของกษัตริย์แห่งราชวงศ์คุปตะ คือ พระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๒ วิกรมาทิพย์ ผู้มีชีวิตอยู่ในช่วง ค.ศ. ๓๕๐-๔๑๓^๓

จากความเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับช่วงชีวิตของกาลิदाสนั้น แม้จะมีนักศึกษาด้านการศีกษาหลายท่าน เช่น กีธ (Keith)^๔ วินเซนต์ เอ. สมิธ (Vincent A. Smith)^๕ K.M. Shembavnekar^๖ และเคอเวล (Cowell)^๗ จะคงความเห็นไว้ว่า กาลิदाสมีชีวิตอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๔ ก็ตาม แต่ผู้วิจัยก็เชื่อว่า กาลิदाส

^๑ V.V. Mirashi, Studies in Indology, p.23.

^๒ V.V. Mirashi, Studies in Indology, p.23.

^๓ V.V. Mirashi, Studies in Indology, p.26.

^๔ A.B. Keith, History of Sanskrit Literature, (London : Oxford University Press, 1973), p.82.

^๕ M.R. Kale, Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa, Intro. p.20.

^๖ M.R. Kale, Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa, Intro. p.34.

^๗ M.R. Kale, Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa, Intro. p.35.

น่าจะมีชีวิตอยู่หลังศตวรรษที่ ๓ คือหลังวาศสายนะ (ค.ศ. ๓๓๐)^๑ และก่อนศตวรรษที่ ๗ เพราะพาณะได้กล่าวถึงกาสิทาสไว้ในตอนต้นเรื่องทรรษจริต และในจารึกไอโฮเคของปุถุเกศินที่ ๒ (ค.ศ. ๕๓๔) มีการจารึกชื่อ กาสิทาสไว้ในฐานะกวีผู้ยิ่งใหญ่^๒

ผลงานของกาสิทาส

ผลงานทางวรรณคดีของกาสิทาส ที่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย และมีต้นฉบับตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้ มีอยู่ ๗ เรื่อง แบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

ก. महाकाव्य ผลงานทางด้านมหากาพย์ของ มหาเวีกาสิทาส ที่มีต้นฉบับอยู่ได้แก่ รามวงศ์ และ कुमारสมภพ

ข. กาพย์ เป็นกาพย์ฉิบเล็ก ๆ มีอยู่ ๒ เรื่อง คือ กุฑุสังหาร และ เมฆุต

ค. บทละคร บทละครของกาสิทาสมีทั้งหมด ๓ เรื่อง คือ บทละครเรื่อง มาลวิกานิมิตร วิกิรโมรชี่ และอภิชยานศกุนตลา โดยเฉพาะเรื่องหลังนี้ ทำให้ชื่อเสียงของกาสิทาสก้องไปทั่วโลก ผู้วิจัยจะได้เล่าความเป็นมา และเรื่องย่อของบทละครแต่ละเรื่องพอสังเขป ตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. มาลวิกานิมิตร

บทละครเรื่องมาลวิกานิมิตรนั้น เป็นบทละครประเภทนาฏกะ มีทั้งหมด ๕ องก์เค้าโครงเรื่องเป็นเรื่องของ ท้าวอัคนิมิตร ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นอุปราช ครองเมืองวิทิสทซึ่งอยู่ทางก้นตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองปาฏคินุคร แห่งแคว้นมคธ แนวความคิดของเรื่องนี้ เกี่ยวกับความรัก ผสมผสานกับเหตุการณ์ทางก้นประวัติศาสตร์

^๑ V.V. Mirashi, Studies in Indology, p.23.

^๒ V.V. Mirashi, Studies in Indology, p.20.

เค้าเรื่องก่อนจะมาเป็นบทละครมีอยู่ว่า ท้าวอัคนีมิตร เพื่อได้รับแต่งตั้งให้ครองเมืองวิศิษฏ์ ก็กลายเป็นศัตรูกับกษัตริย์วิหรรณะไปโดยปริยาย เพราะทางก้านวิหรรณะมีข้อพิพาทกันอยู่กับพระเจ้าบุษยมิตร พระราชบิดาของพระองค์ ท้าวอัคนีมิตรหวังที่จะเป็นพันธมิตรกับทางวิหรรณะ โดยการขออภิเษกกับเจ้าหญิงมาลวีกา ซึ่งเป็นพระชนนีเสกถีนีของเจ้าชายมาชวเสน พระญาติของกษัตริย์วิหรรณะในขณะนั้น ซึ่งที่จริงแล้วเจ้าชายมาชวเสนก็มีสิทธิในราชสมบัติแห่งเมืองวิหรรณะด้วย พระองค์หนึ่ง เจ้าชายมาชวเสนยินยอมยกน้องสาวให้อภิเษกกับท้าวอัคนีมิตร โดยได้นำคณะ เดินทางมายังเมืองวิศิษฏ์ เพื่อทำพิธีอภิเษก การครั้งนี้ ไม่เป็นที่พอใจของเจ้าชายยัชชเสน กษัตริย์วิหรรณะเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น คณะของเจ้าชายมาชวเสนจึงถูกหน่วยรักษาดินแดนของเมืองวิหรรณะจับกุมไว้ ในระหว่างสู้รบกันนั้น เจ้าหญิงหายไป เจ้าชายมาชวเสนถูกจับ ท้าวอัคนีมิตรทรงทราบ จึงมีพระราชสาส์นไปยัง พระเจ้าวิหรรณะ ให้ปล่อยเจ้าชายมาชวเสนออกมา ฝ่ายเจ้าหญิงมาลวีกา ได้รับความช่วยเหลือให้หนีไปได้ และได้ไปหลบอยู่กับหน่วยตระเวนชายแดนของท้าวอัคนีมิตร ซึ่งมีวีรเสน พระอนุชาของนางชาริตี มเหสีของท้าวอัคนีมิตร เป็นผู้บัญชาการอยู่ วีรเสนได้ส่งเจ้าหญิงมาลวีกา ไปเป็นนางพระกำนัลของพระนางชาริตี พระนางสังเกตเห็นความสวยงามและกิริยามารยาทของเจ้าหญิง ก็คิดว่า มีโชคขั้นสามัคคี พระนางจึงปกปิดมิให้พระราชาทรงทราบ และทอดพระเนตรเห็นเจ้าหญิงมาลวีกา เพราะเกรงว่าท้าวอัคนีมิตรจะทรงหลงรัก แต่อย่างไรพระนางชาริตีก็ทรงเอาพระทัยใส่ต่อมาลวีกาเป็นพิเศษ รับสั่งให้มาลวีกาคอยเฝ้าใกล้ชิด และยังประทานอนุญาตให้มาลวีกาไปฝึกซ้อมรำกับครูทาสีอีกด้วย

เรื่องย่อ

ตอนที่ ๑ ละครเปิดฉากด้วยนางข้าหลวงสองคนในราชสำนัก คุยกันถึงเรื่องที่ว่าท้าวอัคนีมิตร มีความสนพระทัยนางมาลวีกา นางข้าหลวงคนใหม่ของพระนางชาริตี เพราะได้เห็นความงามของนางจากรูปภาพ ต่อมานางข้าหลวงพฤควาสิกา ก็ไปหาครูทาสีเพื่อสอบถาม ถึงการฝึกซ้อมรำของมาลวีกาตามรับสั่งของพระนางชาริตีปรากฏว่า ความสามารถของนาง เป็นที่โปรดปรานของครูผู้สอนยิ่งนัก จากนั้นก็เป็น

จากว่าราชการของท้าวอัครนิมิตร์ มีรับสั่งถึงงานราชการ งานเบื่องกับบุชอ้ามาตย์ราช-
มนตรี เกี่ยวกับการโจมตีเมืองวิทรณะ เป็นเสรีจากราชการแล้ว วิฑูษณะก็เข้ามา
กราบทูลท้าวอัครนิมิตร์ถึงแผนการที่จะไป ระงอก หรือระเนตรศิวริงของนางวิภา โดย
ให้มีการแข่งขัน ทวามสามารถเชิงนาฏศิลป์ของครูล้อมรำประจำราชสำนัก โดยให้ศิษย์ที่
มีความสามารถที่สุดของตนมา อ้อมรำหน้าพระที่นั่ง ให้บังเกิดเกล้าดี ผู้รอบรู้เชิงอ้อมรำเป็น
ผู้ตัดสิน

องค์ที่ ๒ ในห้องพระโรง มาตย์ศิษย์เอกของครูกลุฑฑาศ ได้รับโอกาสให้
แสดงการอ้อมรำก่อน นางพันรำด้วยท่าที่อันสวยงาม เป็นที่ชื่นชมของท้าวอัครนิมิตร์ยิ่งนัก
ท้าวไประงอกของพระทัยนางมาตย์มากขึ้น

องค์ที่ ๓ นำเรื่องด้วยนางข้าหลวงสองคน ออกบาศย์กันถึงผลการตัดสินความ
สามารถในการ์สอนของครูทั้งสอง ซึ่งปรากฏว่า ครูทั้งสองมีความสามารถเท่าเทียมกัน แต่
ครูกลุฑฑาศได้เปรียบที่มีลูกศิษย์ที่เฉลียวฉลาดกว่า จากนั้นวิฑูษณะก็พยายามที่จะช่วยให้ท้าว
อัครนิมิตร์คลายความหมกมุ่นถึงนางมาตย์วิภา โดยเชิญระงอกออกไปเล่นเวียงช้าที่อุทยาน
ตามดำ เจริญของพระนางอิรวดี แต่ระงอกก็ไม่อยากเสด็จไป เพราะเกรงจะเก็บความ
รู้ลึกล้ำซึ่งที่มีต่อนางมาตย์วิภาไว้ไม่ได้ แต่วิฑูษณะพูดเตือนสติว่า พระองค์ไม่ควรจะทอดทิ้ง
นางในวังเกียหันทันใด ท้าวอัครนิมิตร์เห็นชอบด้วยจึงเสด็จไปยังอุทยาน และได้พบกับ
นางมาตย์วิภา ซึ่งกำลังทำพิธีโหมหะ พระองค์จึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระราชาสี แต่ถูกพระนาง
อิรวดีเข้ามาขัดขวาง และแสดงความเกรี้ยวกราดต่อท้าวอัครนิมิตร์มาก แม้ระงอกจะ
ทรงขอโทษ นางก็ไม่ไยดี ทั้งได้นำเรื่องนี้ไปทูลพระนางธาวีดีอีกด้วย

องค์ที่ ๔ นางมาตย์วิภาและนางมาตย์วิภา ถูกพระนางธาวีดีสั่งขังไว้ วิฑูษณะ
เป็นผู้ออกอุบายช่วยเหลือนางทั้งสองออกจากห้องขังไว้สำเร็จ และพานางมาตย์วิภาไปไว้
ที่ สุนทรทศนาถณ์ เพื่อให้คูรักทั้งสองถือ ท้าวอัครนิมิตร์และนางมาตย์วิภาพบกันได้สะดวกขึ้น
แต่เหตุการณ์ไม่เป็นไปอย่างที่คิด เพราะพระนางอิรวดีได้มาพบเข้าที่ครั้งหนึ่ง และพอสัก
กับขยับเสนมากทราบทูลว่า เจ้าหญิงวสุทัศน์มี ทกใจกลัวจึงยิงลงกระ ขอให้ท้าวอัครนิมิตร์เสด็จ
ไปลอบ

องค์ที่ ๕ นำเรื่องสาวใช้คุยกันถึงเรื่องคอกอโศกยานสะพรั่ง และท้าวที่กองทัพอธิวิธานมีลักษณะเหมือนเมืองวิทรณะ เรื่องราวของมาลวิกาก็เปิดเผยขึ้น เมื่อปุโรหิตพาหญิงสาวชาววิทรณะ ผู้มีความสามารถทางพ้อนรามาถวายตัวต่อท้าวอัคนิมิตร นางทั้งสองได้เห็นมาลวิกาก็จำได้ว่า เป็นเจ้าหญิงของตนที่หายสาบสูญไป นางทั้งสองและปรีชาชิกาเกลี้ยกล่อมให้เปิดเผยเรื่องราวของมาลวิกาชั้นว่า นางคือเจ้าหญิงมาลวิกาแห่งวิทรณะ ที่เป็นคู่หมั้นของท้าวอัคนิมิตรนั่นเอง เพราะในขณะที่จะเดินทางนาอภิเชกที่เมืองวิธานั้น ทหารที่อยู่ในความควบคุมของเจ้าชายมาทวเสน พระเชษฐาของมาลวิกาถูกโจมตี เจ้าชายมาทวเสนถูกจับ แต่มาลวิกาและนางเกาศีก็หนี วสุเมศที่ชายนางพาหนีได้ เมื่อวสุเมศถูกพวกโจรฆ่าตาย นางก็แยกกับมาลวิกา และถือเพศเป็นนักบวช และได้มาพบมาลวิกาอีกครั้งหนึ่งในราชสำนักนี้ แต่ทว่า ไม่แสดงตนว่ารู้จัก ก็เพราะเชื้อโศกชะตาของมาลวิกา ที่ได้รับรู้มาจากพระบิดาของนาง ในที่สุดพระนางท้าวอัคนิมิตรก็ยินยอมให้ท้าวอัคนิมิตรอภิเษกกับมาลวิกาอย่างเต็มพระทัย

๒. วิกิโอมรวตี บทละครเรื่องวิกิโอมรวตี มีลักษณะเป็นแม่ละครประเภทโศกฏะ^๑ มีทั้งหมด ๕ องค์ โศกเรื่องเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างท้าวปุรุรวีส เชื้อสายจันทร์วงศ์กับนางช่าอรวตี แต่มีเหตุให้ต้องพลัดพรากจากกัน และได้กลับมาอยู่รวมกันอีกครั้งในที่สุด แก้วโศกเรื่องนี้มาแต่สมัยพระเวท^๒ วรรณคดีชั้นสกอตฤกษ์ดั่ง ๆ ก็มีกล่าวไว้อาติ ทริวงศ^๓ ศคปลดพราหมณะ^๔ และคัมภีร์ปุราณะฉบับต่าง ๆ เช่น วิษณุปุราณะ^๕

^๑ คูภาคผนวก ข.

^๒ Ralph I.H. Griffith, trans. The Hymn of Rgveda,

(Delhi : Motilal Banarsidass, 1971), X.95, pp.607-609.

^๓ Manmatha Nath Dutt, trans. The Harivamsha, pp.103-107.

^๔ Julius Eggeling, trans. The Satapatha-brahmana, V

(Delhi : Motilal Banarsidass, 1966), pp.68-74.

^๕ H.H. Wilson, tr. The Vishnu Purana, III (London : Trubner & Co. 1866), pp.229-237; IV, pp.5-12.

ภาควิคปุราณะ^๑ มัทสยปุราณะ โดยเจาะอย่างยิ่ง เรื่องย่อที่มีกล่าวไว้ในมัทสยปุราณะ นั้นใกล้เคียงกับเนื้อเรื่องต้นบทละครมากที่สุด^๒

เรื่องย่อ

องค์ที่ ๑ ท้าวปุรุรวัสส์ได้ช่วยเหลือนางฟ้าจรวตีและนางฟ้าจิตรเลขาที่ถูกอสูร เกศินลักพาไป และได้พานางกลับมาหาเพื่อน ๆ นางอัปสรทั้งหลายได้อย่างปลอดภัย ทั้งท้าวปุรุรวัสส์และนางจรวตี ต่างก็พอใจซึ่งกันและกันตั้งแต่ได้เห็นหน้ากันครั้งแรก แต่ก็ต้องจากกันตามหน้าที่

องค์ที่ ๒ เมื่อกลับถึงนครประคิษฐานแล้ว ท้าวปุรุรวัสส์ทรงหมกมุ่นครุ่นคิด ถึงนางจรวตีมาก จนพระนางเอาคืนวีธูเป็นมเหสีสังเกตเห็น พระนางจึงให้นางนิปฏิกานางข้าหลวงไปสืบถามจากวิฑูษณะจนได้ความจริง ท้าวปุรุรวัสส์พม่าเพื่อถึงจรวตีกับวิฑูษณะ อยู่ในอุทยาน และขอให้วิฑูษณะแนะนำถึงวิธีที่จะได้พบนาง วิฑูษณะแนะนำให้พระองค์หลับ และฝันถึงนาง และจำภาพของนางไว้ให้คิดตา ขณะเดียวกันนางจรวตีและเพื่อนลง มาจากสวรรค์ด้วยความคิดถึงท้าวปุรุรวัสส์ และแอมพันังความในใจอยู่ นางใช้วิธีเขียน จดหมายรักบนใบภูระให้ท้าวปุรุรวัสส์ จากนั้นนางให้นางฟ้าจิตรเลขา เข้าไปพบท้าว ปุรุรวัสส์ก่อน และนางเองปรากฏตัวภายหลัง ทั้งสองสนทนากันด้วยความรักอย่างมีความสุข แต่ที่ถูกซัดจิงหวะด้วยมีคำบัญชาจากสวรรค์ ให้นางไปแสดงละครถวายท้าวมหาเทพ ส่วน จดหมายบนใบภูระนั้น ถูกลมพัดปลิวไปตกที่แทบเท้าพระนางเอาคืนวี พระนางทราบ เรื่องราวทั้งหมดแล้วก็โกรธท้าวปุรุรวัสส์มาก

^๑Ganesh Vasudeo Tagare, trans. The Bhagavata Purana, IX (Delhi : Motilal Banarsidass, 1976),pp. 1123-1205.

^๒H.H. Wilson, Selected Specimen of the Threat of the Hindus, 3rd ed. I (London : Trübner & Co. 1871), 190-192.

องค์ที่ ๓ ศิษย์ของภรรยาคนสองคน สนทนากันถึงเรื่องการแสดงละครบนสวรรค์ เรื่อง ลักขมีลักนพ (ลักขมีลักนพ) ที่นางอุรวาสีแสดงบทเป็นพระนางลักขมี แล้วเจรจา ดิคนพ ออกชื่อปุรุรวาสีแทนปุรุโชนะ (พระวิษณุ) เปรียบเทวให้พระภรรยาคนสองคน สาปเธอ ให้คงมาอยู่ร่วมกับปุรุรวาสีในโลก พระอินทร์ลลหย่อนโทษให้ว่า เมื่อใดที่นางปุรุรวาสีได้เฝ้า พระโอรสที่เกิดแต่นาง นางจึงจะได้กลับสู่สวรรค์ดังเดิม

นางอุรวาสีได้ลงมาเฝ้าท้าวปุรุรวาสี พร้อมด้วยนางจิตรเลขา พอดีกับพระนาง เอาเทียนี่เสกจมาทำพิธี "ปริยานุประสาธน์" เพื่อขอขมาที่ได้ล่วงเกินพระสวามี และขียนยอม ให้พระสวามี มีมเหสีใหม่ได้ ค่ายเหตุนี้เอง ทำให้ท้าวปุรุรวาสีอภิเษกกับนางอุรวาสีได้โดย สะดวก

องค์ที่ ๔ ฉากนำ กล่าวถึง นางฟ้าจิตรเลขาและนางฟ้าสหชั้นยะ เพื่อนของ นางอุรวาสีอยู่กันถึงคราวที่กรรมของนางอุรวาสี ที่ต้องพลัดพรากจากท้าวปุรุรวาสีว่า คราวที่ ท้าวปุรุรวาสีพานางอุรวาสี ท่องเที่ยวไปในป่าคันธมาถน์ ท้าวปุรุรวาสีได้จ้างมองวิทยาสรรพคุณหนึ่งเพลนไป ทำให้นางอุรวาสีโกรธมาก หนีเข้าไปในเขตหวงห้ามของพระกุมาร (สกันทกุมาร) นางจึงกลายเป็นเถาวัลย์ เลื้อยอยู่ริมอุทยานนั่นเอง ท้าวปุรุรวาสีออกติดตามนางทั้งกลางวันและกลางคืน ทรงเศร้าโศกถึงนางจนแทบจะเสียดสี ในที่สุดก็ได้ รับความกรุณาจากสวรรค์ โดยใช้แก้วสังคมนี้อย่างหนึ่งเป็นเครื่องนำพระองค์ไปให้พบนางอุรวาสีในที่สุด

องค์ที่ ๕ ท้าวปุรุรวาสีครอบครองบ้านเมืองอย่างสงบสุข จนกระทั่งวันหนึ่ง ขณะที่พระองค์ทรงนั่งอยู่ มีแรงแก้วหนึ่งคาบเอาแก้วสังคมนี้อย่างหนึ่งไป เพราะคิดว่าเป็นก้อน เนื้อ ท้าวปุรุรวาสีได้แก้วสังคมนี้อย่างหนึ่ง เพราะเจ้าชายอายุสพระโอรสของพระองค์ที่ เกิดแต่นางอุรวาสี เป็นผู้ขโมยแก้วนั้น ในที่สุดท้าวปุรุรวาสีก็ได้ทราบเรื่องราวของพระโอรส ที่นางอุรวาสีนำไปฝากคาบสินีเลี้ยงไว้ ในอาศรมของพระฤๅษีจยวัน (จยวัน) เพราะเกรง จะไปติดตามเทวดารัศของพระอินทร์ที่ว่า ถ้าท้าวปุรุรวาสีได้เห็นหน้าพระโอรสแล้ว นาง อุรวาสีจะคงกลับไปสวรรค์ตามเดิม แต่ในที่สุดก็นับว่าพระอินทร์อนุญาต ให้นางอุรวาสีอยู่ร่วมกับท้าวปุรุรวาสีต่อไปจนตลอดชีวิต

๓. อภิชฌานศกุนตลา

บทละครเรื่องอภิชฌานศกุนตลา เป็นเรื่องความรัก ระหว่างท้าวหุขยันต์กับนางศกุนตลา บทละครเรื่องนี้ กาลิหาสได้้นำเค้าโครงเรื่องมาจากศกุนตโลปาชยานัม หรือเรื่องแทรกชื่อศกุนตลา ซึ่งอยู่ในบรรพแรกของเรื่องมหาภารตะ ชื่อว่า ธาหิบรรพ (อาทิ-ปราว)^๑ อันประกอบด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดของจักรพรรดิอินเดียมหาราชพระนามว่า "ภรต" ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของตระกูลปาณฑพ และ เการพ บทละครเรื่องนี้มีรูปแบบเป็นละครสั้นสกฤตประเภทนาฏกะ^๒ มี ๗ องก์ อภิชฌานศกุนตลา เป็นงานชิ้นเอกที่สมบูรณ์ที่สุดของกาลิหาส ผู้ใช้ถ้อยคำอย่างประณีต พรรณนาความละเอียดละไมของอารมณ์ และมีการใช้ถ้อยคำเปรียบเทียบอุปมาให้เห็นอย่างจริงจัง นับเป็นชั้นเชิงอันวิเศษสุดของกวี ยากที่จะหาพรรณคดีเล่มใดเสมอเหมือนได้ กาลิหาสได้สอดแทรกสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมลงไปด้วย ถ้อยคำที่สูงส่ง อภิชฌานศกุนตลา เป็นบทละครสั้นสกฤตเรื่องแรกๆ ที่ได้รับความนิยมอย่างมาก มีชื่อเสียงไปทั่วโลก ด้วยการแปลเป็นภาษาอังกฤษของ เซอร์ วิลเลียม โจนส์ (Sir William Jones) ต่อมา มีการแปลเป็นภาษาอื่นอีกหลายภาษา

เรื่องย่อ

องก์ที่ ๑ ล่าสัตว์

ท้าวหุขยันต์ กษัตริย์แห่งกรุงหัสตินาปุระเสด็จออกล่าสัตว์ ทรงไล่ตามกวางมาใกล้อาศรมของฤๅษีกัณณะ ศิษย์ของพระมุนีได้ออกมาขอชีวิตกวางในอาศรมไว้ และเชิญให้เสด็จเข้าไปในอาศรม แต่ขณะนั้นพระกัณณะไม่อยู่ เมื่อท้าวหุขยันต์เสด็จไปยังอาศรม ก็ได้พบกับศกุนตลาและเพื่อนสาวกำลังร่อนน้ำคั้นไม้ และหยอกสอกันอยู่เกี่ยวกับการมีคูครองของนางศกุนตลา ขณะที่ท้าวหุขยันต์กำลังแอบฟัง และคอยชมโฉมนางอยู่นั่นเอง ฝั่งคัวหนึ่ง

^๑Pratap Chandra Roy, trans. The Mahabharata of Krishna - Dwaipayana Vyasa, Vol. I, (Calcutta : Bharata Press , 1884), pp. 205-232.

^๒ดูภาคผนวก ข.

บินมาตอมหน้าของนาง ศกุนตลา ร้องเรียกให้เพื่อนช่วย แต่เพื่อนสาวชื่อปริยัมวทา บอกให้นางขอความช่วยเหลือจากท้าวพุษย์ยันต์ เพราะป่านี้อยู่ในความอารักขาของพระองค์ ท้าวพุษย์ยันต์ซึ่งแอบดูนางอยู่ ก็แสดงตัว ทั้งสองบังเกิดความพอใจซึ่งกันและกัน ท้าวพุษย์ยันต์ซักถามประวัติของนางศกุนตลาจากเพื่อน ๆ และได้ทราบว่า นางเป็นบุตรธิดาของนางห้าเมณฑากับฤๅษีวิศวามิตร เมื่อคุยกันพอสมควร เพื่อสาวทั้งสองก็ถูกหนีไป ทิ้งให้ศกุนตลาอยู่ต่อ เพราะยังเป็นหนีนครน้ำคั้นไม่อยู่อีก ๒ คน ท้าวพุษย์ยันต์จึงประทานแหวนให้เพื่อไถ่หนี ก่อนที่ศกุนตลาจะจากไป ได้แสดงท่าทีว่ามีเชื้อโยกต่อท้าวพุษย์ยันต์ จนพระองค์ก็สังเกตเห็น จากนั้นก็ได้มีเสียงประกาศว่า ท้าวพุษย์ยันต์กำลังล่าสัตว์ใกล้อาศรม ขอให้ดูแลสัตว์ของอาศรมให้ดี ท้าวพุษย์ยันต์จึงจำต้องจากอาศรมไป

องค์ที่ ๒ ความลับ

ฉากชายป่าอันเป็นที่ประทับแรม วิฑูษะกล่าวพันถึงเรื่องที่ติดตามพุษย์ยันต์ออกล่าสัตว์จนไม่มีเวลาพักผ่อน เมื่อท้าวพุษย์ยันต์เสด็จกลับมา วิฑูษะก็ขอพักผ่อน ๑ วัน พระองค์ทรงเห็นด้วย เพราะครุ่นคิดถึงนางศกุนตลา วิฑูษะสังเกตเห็นความผิดปกติของ ท้าวพุษย์ยันต์จึงไต่ถาม และได้ทราบถึงความรู้สึกของพระองค์ที่มีต่อศกุนตลา ขณะที่ทั้งสองสนทนากันอยู่นั้น ก็ได้รับข่าวจากพระรามาธิบดีว่า ให้พระองค์เสด็จกลับพระราชวังภายใน ๔ วัน เพื่อทำพิธีอุปถัมภ์ศกุนตลา ท้าวพุษย์ยันต์จึงใช้ให้วิฑูษะทำหน้าที่แทนพระองค์ เพราะพระองค์จะต้องอยู่ปราบอสูรที่รังควานอาศรม ตามคำขอร้องของพระฤๅษี และไม่ไถ่กลับเคลื่อนเรื่องที่พระองค์ทรงคิดถึงนางศกุนตลา

องค์ที่ ๓ ความรัก

ท้าวพุษย์ยันต์คิดถึงนางศกุนตลามาก จึงได้พบกับนางที่ฝั่งแม่น้ำมาลีนี้ ทรงแอบฟังนางศกุนตลาสารภาพความรักที่มีต่อพระองค์ให้เพื่อนสาวทั้งสองฟัง ท้าวพุษย์ยันต์ทรงทราบว่านางศกุนตลาไม่สบายเพราะคิดถึงพระองค์ จึงได้แสดงตัวและเปิดเผยความรักของพระองค์ที่มีต่อนาง ทรงวิงวอนขอความรักอย่างน่าเห็นใจ ทั้งยังให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่ทำให้นางช้ำใจ จะเทิดทูลนางเสมอด้วยความรู้โรจน์แห่งราชวงศ์ เพื่อนสาวทั้งสองก็พากันเฉยออกไป โดยทั้งคนทั้งสองไว้ตามลำพัง จากนั้นท้าวพุษย์ยันต์และนาง

ศกุนตลา ก็ได้แต่งงานกับตามจิตีคนธรรพ์วิวิธ พอดีกับขณะนั้น เป็นเวลาที่นางเลาตมีมาดูอาการป่วยของนางศกุนตลา ท้าวหุขยันต์จึงต้องจากไป

องค์ที่ ๔ การจาก

นางอนสุยาและนางปริยัมวทาปรารภกันถึงการแต่งงานแบบคนธรรพ์วิวิธของนางศกุนตลาว่า การแต่งงานนี้จะเป็นที่พอใจของพระกัณฐมณีหรือไม่ ขณะนั้นกัณฐมณีทูลว่า ผู้โหษร้ายได้มาเขียนอาศรม แต่ไม่มีใครออกมาต้อนรับ เพราะนางศกุนตลาผู้มีหน้าที่รับแขก ลอยแต่ครุ่นคิดถึงสามี กัณฐมณีทูลว่า โห้ จึงสาปนางว่า ขอให้คนที่นางคิดถึงนั้น สิ้นนางเหมือนคนเมาที่ล้มค้ำพูกของคนที่ถูกชงเมฆา นางปริยัมวทาได้ยื่นคำสาปจึงรีบไปขอโทษแทนนางศกุนตลา กัณฐมณีจึงยอมถอนโทษให้ว่า คนรักจะระลึกถึงนางได้ก็ ต่อเมื่อได้เห็นของที่ระลึก เพื่อนทั้งสองไม่ได้เล่าเรื่องนี้ให้นางศกุนตลาฟัง

พระกัณฐมณีกลับมาอาศรมได้รู้เรื่องราวของนางศกุนตลาจากญาติพิเศษ และได้จัดการให้ศิษย์สองคนกับนางเลาตมีไปส่งนางศกุนตลาที่วังของท้าวหุขยันต์ นางศกุนตลา อำลาอาศรมไปด้วยความอาลัยอาวรณ์ ทั้งยังทวงความเสวราโศกให้แก่ผู้ใกล้ชิด ก่อนจากกันพระกัณฐมณีได้ทำพิธีส่งนาง และให้โอวาทเกี่ยวกับถารเป็นภรรยาที่ดี ทั้งยังแสดงความพอใจที่นางได้มีคู่ครองที่เหมาะสม

องค์ที่ ๕ ผลแห่งคำสาป

ขณะที่ท้าวหุขยันต์กำลังสนทนากับวิฑูษณะในพระราชวัง ศิษย์ของพระกัณฐมณี ก็ขอเข้าเฝ้าพร้อมด้วยนางเลาตมีและนางศกุนตลา แต่ท้าวหุขยันต์จ่านางศกุนตลาไม่ได้ เนื่องจากคำสาปของกัณฐมณี กัณฐมณีทั้งสองคนได้บอกท้าวหุขยันต์ว่าพระกัณฐมณีทราบเรื่อง จิตีคนธรรพ์วิวิธระหว่างพระองค์กับนางศกุนตลาแล้ว ขณะนั้นนางศกุนตลากำลังตั้งครมภ์ ท้าวหุขยันต์ปฏิเสธเรื่องทั้งหมด กัณฐมณีและนางเลาตมีได้ช่วยกันอธิบายเรื่องราวแต่หนหลัง ก็ไร้ผล นางศกุนตลาได้กล่าวถึงความหวังเป็นเชิงตัดพ้อ แต่ถูกท้าวหุขยันต์ปฏิเสธและใช้คำพูดเสียดสีนาง นางศกุนตลาจะใช้แหวนที่ระลึกแสดงเป็นหลักฐาน แต่แหวนได้สูญหายไปแล้ว ท้าวหุขยันต์จึงถือโอกาสพุดจาถากถางนางศกุนตลาให้ไกลาย นางศกุนตลา

เตรียมจะตัวจะกลับไปกับฤณีและนางเคาตมี แต่บุโรหิตขอร้องให้ท้าวพุษย์นค์ไว้จนกว่านางจะคลอด โดยอ้างว่าถ้าลูกชายของนางมีลายกนกจักรในฝ่ามือให้รับนางไว้ ถ้าไม่มีจึงจะส่งกลับ ท้าวพุษย์นค์เห็นชอบด้วย แต่นางศกุนตลาขอให้สวรรค์ช่วยเหลือ และทันใดนั้นนางก็ถูกนางฟ้าพาหายไปทางท่อน้ำอัปสรสวรรค์

องค์ที่ ๖ ของที่ระลึก

ตำรวจจับชาวประมงผู้หนึ่งมาในข้อหาขโมยพระธำมรงค์ของหลวงไปขาย ชาวประมงให้การว่าไค้แหวนนั้นมาจากท้องปลาที่เขาจับมาได้ เมื่อท้าวพุษย์นค์ได้เห็นพระธำมรงค์นั้นก็ทรงระลึกถึงความหลังไค้ทั้งหมด ทรงสำนึกผิดคิดว่าควรไปถึงนางศกุนตลา ฝ่ายนางฟ้าสาธุเมศิไค้ให้นำนางศกุนตลาไปฝากไว้กับฤณีมารีจ

องค์ที่ ๗ ความสุข

เมื่อปราบอสูรเรียบร้อยแล้ว ท้าวพุษย์นค์ก็เสด็จไปเฝ้าพระอินทร์ ขณะเดินทางกลับก็ไค้เห็นภูเขาเหมกภู อันเป็นสถานบำเพ็ญพรตของฤณีมารีจ ก็ใคร่ที่จะเข้าไปเยี่ยมเยียน เมื่อไปถึง พระองค์ไค้เห็นกุมารผู้หนึ่งกำลังเล่นอยู่กับสิงโต พระองค์มีความรู้สึกพอใจกุมารน้อยนี้มาก ต่อมาก็ทรงทราบว่ากุมารนั้นเป็นโอรสของพระองค์ที่เกิดแต่นางศกุนตลา ท้าวพุษย์นค์ไค้พบนางและทำความเข้าใจกันได้ ทำความยินดีให้นางอธิติและฤณีมารีจเป็นอันมาก ต่อจากนั้นทั้งสามพระองค์ก็รับพรจากฤณีและเสด็จกลับบ้านเมือง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข.

ละครรูปกะเป็นละครประเภทหนึ่งในสองประเภทของละครสันสกฤต ในสมัยของภทรมุณีไม่ได้มีการแบ่งประเภทของละครไว้แน่นอน แต่ในสมัยของชนิตซ์ก็ก็มีละครที่เรียกว่า "รูปกะ" แล้ว ส่วนละครที่มีลักษณะแตกต่างจากรูปกะ เรียกว่า "นาฏิก้า"

วิสวนาดได้จัดแบ่งละครสันสกฤตออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ ละครประเภทรูปกะ และอรูปกะ ละครประเภทรูปกะแบ่งออกเป็น ๑๐ ชนิด ได้แก่ ๑ นาฏกะ (นาฏก) ๒ ปกรณ(ปุกรณ) ๓ ภาวระ(ภาว) ๔ วยาโยคะ(บุยาโยค) ๕ สมวการะ (สมวการ) ๖ ชิมะ(ชิม) ๗ อีหามฤตะ(อีหามฤค) ๘ จุตสุษฎฐิกางกะ(จุตสุษฎฐิกางค) ๙ วีถี(วีถี) ๑๐ ประหัสสะ(ปรหัสส) ส่วนละครอรูปกะนั้น วิสวนาดได้แบ่งไว้ ๑๘ ชนิด ได้แก่ ๑ นาฏิก้า(นาฏิก้า) ๒ โตรฎกะ(โตรฎก) ๓ โคมะระ(โคมระ) ๔ สฎฎกะ (สฎฎก) ๕ นาฏยราสะ(นาฏยราศ) ๖ ประสดาน(ปรสดาน) ๗ จุตคาปะยะ (จุตคาปะย) ๘ กาวะยะ(กาวย) ๙ เปรงขมะ(เปรงขม) ๑๐ ราสะกะ(ราสะก) ๑๑ สันลาปะกะ(สนลาปะก) ๑๒ ศรีคทิตะ(ศรีคทิต) ๑๓ ลิตปะกะ(ลิตปะก) ๑๔ วิลาสิกา (วิลาสีก้า) หรือ ลาสิกา(ลาสิกา) ๑๕ ทูรมะลิตีก้า(ทูรมลิตีก้า) ๑๖ ประกรฎิก้า (ปุกรฎิก้า) ๑๗ หลัสสะ(หลัสสะ) ๑๘ ภาฎิก้า(ภาฎิก้า) ละครอรูปกะเหล่านี้มีผู้นิยมน้อย กวีจึงไม่ค่อยจะแต่งขึ้นมากนัก แต่นาฏิก้ากับโตรฎกะ ได้รับความนิยมนมากกว่าชนิดอื่น เพราะมีลักษณะคล้ายคลึงกับละครประเภทนาฏิก้ามาก

นาฏิก้าเป็นละครที่ได้รับความนิยมสูงสุด เพราะเป็นละครสันสกฤตที่สมบูรณ์ตามทฤษฎีการเขียนทุกประการ โคร่งเรื่องจะต้องมาจากเรื่องราวในอดีต เช่นเรื่องประวัติเทพเจ้าหรือคัมภีร์ต่าง ๆ ได้แก่คัมภีร์ปุราณะ เป็นต้น เนื้อเรื่องกล่าวถึงเหตุการณ์บางตอน หรือเหตุการณ์ในชีวิตของตัวเอกของเรื่อง นาฏิก้าจะบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องในอดีตเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในปัจจุบันหรืออนาคต ประกอบด้วยคุณลักษณะที่มีชีวิตชีวา คุณสมบัติของพระเอกจะต้องมีเสน่ห์ ทั้งความรักและความปดรัวคะเถลไถลกันไป ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะทำให้ตัวละครมีรสชาติขึ้น พระเอกอาจจะเป็นเทพเจ้า

เทพเจ้าที่วถารลงมาเป็นมนุษย์เพื่อปราบศัตรูของโลก นักพรต คนธรรพ์ ราชฤๅษี หรือกษัตริย์ผู้สูงส่งนาฏกะจะมีตั้งแต่ ๕ องค์ถึง ๑๐ องค์ ถ้านาฏกะเรื่องใดมีจำนวนองค์ถึง ๑๐ องค์ หรือเกินกว่านั้นเรียกว่า มหานาฏกะ ในนาฏกะองค์หนึ่ง ๆ นั้นจะต้องมีจุดมุ่งหมายเพียงอย่างเดียว เหตุการณ์ต่าง ๆ จะกระทำภายในหนึ่งวัน ผู้กระทำเหตุการณ์นั้น ๆ ก็คือพระเอกกับบุคคลอื่นประมาณ ๒ - ๓ คน นาฏกะจะตั้งชื่อเรื่องตามชื่อของพระเอก หรือนางเอก หรือตั้งชื่อพระเอกและนางเอกรวมกัน เช่นนาฏกะเรื่องอภิชาติานศกุนตลา และสวัปนะवासวัตตา ตั้งชื่อตามชื่อของนางเอก ส่วนนาฏกะเรื่องมาลาวิกาคนิมิตร ตั้งชื่อตามชื่อของพระเอกและนางเอกรวมกัน ไม่มีการกล่าวถึงเรื่องที่ร้ายแรงหรือเหตุการณ์ที่ไม่เหมาะสมในนาฏกะ เช่นการเดินทางที่นานแสนนาน การฆาตกรรม การรบพุ่ง การช่วงชิงดินแดน การล้อมเมือง การอาบน้ำ การร่วมประเวณี การลอบไล่ชะโลมของหอม การแต่งกาย หรืออื่น ๆ ที่คล้ายคลึงกันนี้ สิ่งเหล่านี้ถ้ามีอยู่ในเรื่องก็จะมีการบรรยายอยู่หลังฉาก หรือมีตัวละครออกมาสนทนากันเป็นท่านองเล่าเรื่อง เพื่อให้ผู้ชมทราบ การแสดงละครทุกครั้งจะเริ่มจากตัวสุครธาร หรือนายโรงจะเป็นคนออกมากล่าวโศลก เป็นบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า หรือครูอาจารย์ที่เรียกว่า "นานที่" ต่อจากนั้นสุครธารก็จะเป็นผู้นำเข้าสู่เรื่อง ผู้ช่วยสุครธารในการนำเข้าสู่เรื่องมักจะเป็นตัวละครฝ่ายหญิง

พระเอกของนาฏกะนั้นจะต้องเป็นผู้มีชื่อเสียงสูงส่ง เป็นบุคคลที่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง มีลักษณะควรแก่การสรรเสริญอย่างสูง สืบเชื้อสายจากราชฤๅษี เช่น ฤๅษชนก หรือฤๅษีวิศวามิตร มีเทพเจ้าคุ้มครองป้องกัน มีพลังเหนือมนุษย์ เป็นผู้ประสบความสำเร็จในชีวิต และสำเร็จสภาราญอยู่ในความรัก

ภาษาที่ใช้ในนาฏกะมีหลายภาษาด้วยกัน เพราะแม้ว่านาฏกะจะเป็นละครของคนชั้นสูง แต่ก็มีตัวละครที่เป็นบุคคลชั้นต่ำปะปนอยู่มากมาย ดังนั้นภาษาที่ใช้จึงเป็นไปตามวรรณะของตัวละครนั้น ๆ เช่น ตัวละครชายที่เป็นกษัตริย์จะใช้ภาษาสันสกฤต ภาษาเศวตเสนีใช้กับตัวละครผู้หญิงและวิทูษกะ ตัวละครผู้หญิงใช้ภาษามาหาราษฎรในการร้องเพลงตัวละครอื่น ๆ เช่น ทาส จัณฑาล หรือชาวประมง จะใช้ภาษามากชี หรือไปศาจี เป็นต้น นาฏกะนั้นจะต้องจบเรื่องลงด้วยความสุขเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

ส่วนบทละครชนิดรูปกะที่เรียกว่าโทรฏกะนั้น วิสวานาถได้บรรยายไว้ในคัมภีร์
 สาทิตยทรรปณะ บทที่ ๒ หน้า ๕๓๑ ว่า "โทรฏกะ" เป็นละครชนิดหนึ่งใน ๑๘ ชนิดของ
 ละครประเภทรูปกะ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับนาฏกะที่สุด และจะเห็นได้ว่าคัมภีร์รุ่นเก่า ๆ
 ยังจัดไว้ในละครประเภทนาฏกะ โทรฏกะมีจำนวนองก์ตั้งแต่ ๕-๗ องก์ หรือ ๔-๕ องก์
 เรื่องราวมักจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับเทพและมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับกันคนรัก ตัวเอกของเรื่อง
 เป็นพวกกึ่งเทพกึ่งมนุษย์ มีวิหุชะประกอบในทุกองก์ (แต่ในวิกิรโมรวัสวีหุชะไม่ปรากฏ
 ในทุกองก์) เนื้อเรื่องเน้นหนักไปในด้านความรัก ตัวอย่างบทละครโทรฏกะที่มี ๕ องก์
 ได้แก่ บทละครเรื่องวิกิรโมรวัสวี.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค.

คัมภีร์โศวตันตระได้กล่าวถึงศิลปศาสตร์ไว้ ๒๘ ประการดังต่อไปนี้ : คือ

gītam , vādyam, , nṛtyam, nāṭyam, ālekhyam, viśeṣhakacched-
yam, taṇḍula-kusuma-bali-vikārāḥ, maṇi-bhūmikā-karma, śayana-rac-
anam, udaka-vādyam, udaka-ghātaḥ, citrā yogāḥ, mālya-granthana-
vikalpāḥ, keśa-śekharâpīdayojanam, nepathya-yogāḥ, karṇa-pattra-
bhaṅgāḥ, gandha-yuktiḥ, bhūṣaṇa-yojanam, indrajālam, kāucumāra-
yogāḥ, hasta-lāghavam, citrasākâpūpa-bhakshya-vikāra-kriyā, pānaka-
pānaka-rasa-rāgâsava-yojanam, sūcivāpa-karma-vīṇā-ḍama-ruka-sūtra-
-krīdā, prahelikā, pratimā, durvacakayogaḥ, pustaka-vācanam, nāṭakâkhyāyikā-darśnam, kāvya-samasyā-pūraṇam, paṭṭikā-vetra-bāṇa-
vikalpāḥ, tarkū-karmāṇi, takṣhaṇam, vāstu-vidyā, rūpya-ratna-
parīkshā, dhātu-vādaḥ, maṇi-rāga-jñānam, ākara-jñānam, vṛkshâyur-
veda-yogāḥ, mesha-kukuṭa-lāvaka-yuddha-vidhiḥ, śuka-sārikā-
pralāpanam, utsādanam, keśa-mārjana-kausālam, akshara-mushtika-
kathanam, mlechitaka-vikalpāḥ, deśa-bhāṣā-jñānam, pushpa-śakotikā-
nimitta-jñānam, yantra-mātrikā, dhāraṇa-mātrikā, sampātyam,
mānasīkāvya-kriyā, kriyā-vikalpāḥ, chalitaka-yogāḥ, abhidhāna-
kosha-cchando-jñānam, vastra-gopanāni, dyūta-viśeṣaḥ, ākarṣhaṇa-
krīdā, bālaka-krīḍanakāni, vāināyikīnām vidyānām jñānam,
vāijayikīnām vidyānām jñānam.

❧ Sir, Monier Monier-Williams, Sanskrit English Dictionary

(London : Oxford at the Clarendon Press, 1964) p.261. ในคำว่า kalā.

คัมภีร์กามสูตรของวาทสยายนะได้กล่าวถึงศิลปศาสตร์ ๒๔ ประการไว้ดังต่อไปนี้

1. Singing ;
2. Playing on musical instruments ;
3. Dancing ;
4. Painting ;
5. Decoration of the forehead ;
6. Floor decoration with rice, flowers and different colour ;
7. Decoration of rooms, beds and walls with the flowers ;
8. Colouring and dyeing the body, garments, teeth, hair, nails and lips.
9. Floor decoration with coloured stones and gems ;
10. The art of making different kinds of beds for different occasions and purpose in a beautiful way ;
11. Playing on glass-made bowls filled with water ;
12. Swimming and other water sports ;
13. An appropriate use of spells (Tantras) and medical recipes ;
14. Stringing of different kinds of rosaries, necklaces, garlands and wreaths ;
15. Making chaplats and crowns of flowers for decorating the body ;
16. The art of dressing oneself and making costumes for stage performances ;
17. The art of making ear ornaments ;
18. Making of perfumes and odours ;
19. The art of tasteful arrangement of jewels and ornaments ;
20. Playing magic or sorcery tricks ;

21. The art of making recipes for beautification and seduction ;

22. Sleight of hand ;

23. Efficiency in the art of cooking ;

24. Efficiency in preparing beverages, sharbats and other different kinds of drinks ;

25. Sewing, darning and needle work of various kinds ;

26. Making parrots, flowers, tassels, bunches, knobs, ect. from yarn and thread ;

27. Mimicking the sounds of Guitar (Viṇa) Tabor (Damaru) and other instruments ;

28. Solution of riddles, puzzles, covert speeches and enigmatical questions ;

29. Efficiency in the competition of last letter (Antyākṣari) game, i.e., a game which consists in reciting verses, and when one person has finished reciting a verse, the next player must immediately begin reciting with the last letter of the previous verse ;

30. Making of sentences on words difficult to interpret and not easy to pronounce ;

31. Reading of classics with melodic tunes ;

32. Knowledge of historical dramas and folk-tales ;

33. Filling up the missing line in a verse quickly ;

34. The art of making articles from cane and reed ;

35. The art of abrading, peeling or carving of utensils made of gold and silver ;

36. Knowledge of carpentry ;
37. Knowledge of building engineering ;
38. Assaying of gold and silver articles and gems ;
39. Knowledge of chemistry and metallurgy ;
40. Tinting of crystals and various precious metals ;
41. Knowledge of gardening ;
42. Training rams, cocks and partridges for mock fights ;
43. The art of taming and teaching parrots and starlings
to talk ;
44. Skill in rubbing and massaging the body and shampooing
the hair ;
45. Understanding the writing of words in cypher ;
46. Deciphering code messages ;
47. Knowledge of the languages and dialects of various
countries ;
48. Making flower cart and carriages ;
49. A profound knowledge of omens and auguries ;
50. Making automatic apparatus and machinery of various
kinds ;
51. The art of training the memory ;
52. Repeating of prose or verse immediatly after hearing
or reading ;
53. Composing poetry with scattered letters in different
languages ;
54. Knowledge of Dictionaries ;
55. Knowledge of Prosody ;
56. Knowledge of Rhetoric ;

57. The art of changing the appearance of people ;
58. The art of tasteful illusion, such as making cotton to appear as silk and coarse as fine ;
59. Knowledge of different ways of gambling ;
60. A Perfect knowledge of dice and chess ;
61. Knowledge of children-sports ;
62. Knowledge of the rules of society, and of how to pay respects and compliments to others ;
63. Knowledge of the art of war, arms and other military strategy along with the training in politics ;
64. Knowledge of Gymnastics .

ญ Acharya Vipin Chandra Bandhu , trans. Vatsyayanast's Kamasutra,
(Delhi : A Universal Publications , 1973) pp.36-39.

รองศาสตราจารย์วิสุทธิ์ มุขยกุล ได้กล่าวถึงศิลปศาสตร์ ๖๔ ประการไว้ในหนังสือวิสุทธินิพนธ์ ในหัวข้อ "อายุรเวท" หน้า ๓๓๗ ดังต่อไปนี้

"กลา" ซึ่งแปลได้อย่างหนึ่งว่า เลี้ยวที่ ๑๖ ของดวงเดือนนี้หมายถึงศิลปศาสตร์ ซึ่งวาทสยายนะถือว่ามี ๖๔ ประการ (แต่ เมรุคองกะ ถือว่ามี ๗๒ ประการ) ศิลปศาสตร์เหล่านี้บางอย่างเป็นเรื่องความรู้ในการประกอบอาชีพโดยตรง บางอย่างเป็นเพียงความรู้ที่เหมาะสมกับการสังคมโดยเฉพาะ จะขอยกตัวอย่างมาให้ดูดังต่อไปนี้คือ การขับร้อง การเล่นดนตรี การฟ้อนรำ การเขียนรูป การโปรยเมล็ดข้าวและดอกไม้ให้เป็นรูปต่างๆ การร้อยมาลัย การเล่นคำ การแต่งผม การตกแต่งเตียงและที่นอน วิชาการก่อสร้าง วิชาการ-โลหะ วิชาการดูเพชรพลอย เป็นต้น ผู้ซึ่งเหมาะสมที่จะเป็น "นายก" หรือ "นาคริก" จำเป็นจะต้องรู้ศิลปศาสตร์ทั้ง ๖๔ ประการนี้ แต่ในวรรณคดีอินเดียเอง พระเอกของเรื่องเพียงไม่กี่เรื่องที่มีความรู้เชี่ยวชาญในศิลปศาสตร์เหล่านี้อย่างครบถ้วน.

ประวัติผู้เขียน

นางสาวเสาวภา ธานีรัตน์ เกิดเมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ ที่อำเภอ
ร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช สำเร็จปริญญาการศึกษาบัณฑิต (กศ.บ.) จาก
วิทยาลัยวิชาการศึกษาพิษณุโลก (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปัจจุบัน) เมื่อปีการศึกษา
๒๕๑๒ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช
กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย